

**'Nobele wilden'**

Leopold II begon eindelijk aan zijn grote avontuur. Hij stuurde een expeditie naar de meest mysterieuze plek die er op de Afrikaanse landkaart te vinden was. De zuiderse kaap van het continent hadden de aardrijkskundigen al vrij nauwkeurig weten in te kleuren met namen van stammen en rivieren. In het noorden stonden de Sahara en Oost-Soedan aangeduid. Zelfs de Grote Meren van oostelijk Afrika hadden op de kaarten een plek gevonden die min of meer overeenstemde met hun werkelijke ligging. En dan had je het grote niets, ten westen van de Grote Meren. Tot aan de Atlantische kust strekte zich een grote vaalgele vlek uit, doorkruist door een kronkelende lijn die ontsproten was aan nattevingerwerk: de Congostroom. Dat men er niets van afwist bleek duidelijk uit schroomvallige bijschriften zoals 'exploratie in gevorderd stadium' of 'spoedige exploratie voorzien'. Hier lag het op een na grootste regenwoud ter wereld, het Congobekken. Met zijn 4380 kilometer bevloede de Congo meer dan 3,6 miljoen vierkante kilometer. Gigantische proporties, waarvan men eigenlijk toen pas de maat begon te nemen. Vanuit de Congo vloeide nog eens meer dan 7000 kilometer aan bevaarbare rivieren. Wie hier stoomschepen op kon laten varen, zou nooit gebrek hebben aan brandhout en zou een regio kunnen ontdekken die groter was dan India. Veel meer was niet geweten. Maar wat voor een beschaving heerste eigenlijk in de regio die de Belgen en de andere Europeanen op het oog hadden? Over de mensen die hier woonden, wisten ze weinig. Dat zou snel veranderen. Sommige ontdekkingsreizigers



tekenden verhalen op die aan het idyllische grensden. De Duitse ontdekkingsreiziger Von Wissman, die voor de AIC de rivier de Kasai opvoer, achterhaalde dat de oevers dichtbevolkt waren met mensen die in minutieus geplande dorpen leefden en kano's hadden die wel tachtig man konden vervoeren. Er werd ruimschoots en voldoende voedsel verbouwd. Over grote afstanden op de oevers dreven ze handel in ivoor, koper en vis. Minder zichtbaar en onbekend waren de structuren waarop de inlandse gemeenschappen zich baseerden. Wat men toen stammen noemde, waren clans: sociale en politieke gemeenschappen die zich identificeerden met een bepaalde etniciteit en afkomst. Sommigen leefden in zeer primitieve samenlevingen, anderen kenden een rijkere materiële cultuur. In bepaalde streken was sprake van grote, georganiseerde vestigingen in dambordstructuur, van drie op drie kilometer groot. IJzerbewerking was er ver geëvolueerd, evenals het weven van knap geborduurde stoffen en andere maaknijverheden. Men dreef handel op georganiseerde marktplaatsen, er werden materiële leningen tegen interest afgesloten, en er bestond een zorgvuldig bewaakt eigendomsrecht. Sommigen geloofden in een god, anderen in het boze oog. De mensen hielden van de tradities en de cultuur, die met mondjesmaat evolueerden maar grote waarde voor hen inhielden. Sterke groepen, zoals de Bakuba, duldden geen nieuwkomers, van waar ze ook kwamen.<sup>165</sup> Van een soort prehistorisch stenen tijdperk was dus in veel gebieden absoluut geen sprake. Er was rechtspraak en een zeer centralistisch maar ook despotisch gezag. Vroegere Portugese kolonisten waren al gestuit op een koninkrijk dat zich Congo noemde. Het werd geregeerd door een koning zoals ze die in Europa al sinds eeuwen niet meer kenden. Als symbolen van zijn waardigheid had deze vorst in de hand een zweep die gemaakt was van een zebrastaart. Aan zijn gordelriem bengelden de huiden en hoofden van pasgeboren dieren. In zijn hoofdstad sprak de koning recht, liet hij zich eren en schouwde hij zijn krijgers in de schaduw van een vijgenboom. Wie hem benaderde deed dat op handen en voeten. Een primitieve dictatuur. Toen later Leopolds rijk gevestigd werd, zou er kritiek komen op zijn aan 'sla-

vernij' grenzende werkmethode. De beschaving van 'nobile wilden' werd verkracht door gewetenloze poenpakkers. Maar de realiteit was enigszins genuanceerder. Lang voordat de Belgen in Congo aan de slag gingen, was echte slavernij in Afrika al eeuwen in zwang. Wanneer er bij de veelvuldige stammenoorlogen krijgsgevangenen werden gemaakt, was het slavenlot hun deel. Sommige stammen maakten er een gewoonte van om een deel van de slaven ritueel te offeren. Bij het sluiten van verdragen was het gebruikelijk om een slaaf dood te martelen zodat eenieder kon zien welk lot beschoren was aan lieden die het verdrag zouden schenden. Mensen werden levend gevild of hun botten werden stuk voor stuk gebroken tot ze bezweken. Slaven werden soms ook ter dood gebracht wanneer hun eigenaar stierf. Zo konden ze hem in het hiernamaals nog diensten bewijzen. Maar ook was het mogelijk dat de kinderen of kleinkinderen van slaven automatisch vrije mensen werden. Geen wonder dat toen in de zeventiende eeuw Europeanen opdaagden om slaven te kopen voor Amerika, dit de meeste stammen voor geen enkel moreel probleem stelde. Niet wenigen onder hen toonden zich wat graag bereid om de nieuwe klanten van de nodige koopwaar te voorzien. Nog gretiger waren de echte slavenhandelaars. Het waren vaak Swahilisprekende en tot de islam bekeerde Afrikanen die in de sharia een perfecte legitimatie van hun handelingen vonden.<sup>166</sup> Ze werden 'Arabieren' genoemd, ook al kwam de meerderheid niet uit Arabië maar uit Afrika zelf. De bekendste was de eerdere genoemde Tippo Tip, een wreedaardig heerser uit Zanzibar. Zijn echte naam was Hamed bin Mohammed el Moerjebi. Tussen de Grote Meren in het oosten en de bovenloop van de Congo voerde hij een schrikbewind. Tippo Tip handelde eerst in ivoor. Hij kwam erachter dat jagen op mensen lucratiever was dan het afslachten van olifanten. Dorpen platbranden en de inwoners aan de ketting meenemen om hen als slaven te verkopen werd zijn hoofdactiviteit. Stanley heeft het vaker gezien dan hij wenste. Toen hij bijvoorbeeld de Aruwimi opvoer, een zijrivier van de Congo, zag hij stroomafwaarts lijken drijven. Ze waren afkomstig uit dorpen die door de slavenhandelaars waren overvallen. Hij ontdekte hele stam-



men die de dag in hun kano's op het water doorbrachten en alleen 's nachts hun velden durfden te bewerken. Met afschuw zag Stanley de slavencolonnes: 'Ik zie lange rijen naakte levensvormen, rechtopstaand, of licht bewegend; overal naakte lichamen in alle mogelijke houdingen; naakte benen van uitgeputte slapenden; ontelbaar veel naakte kinderen, sommige zuigelingen. Als ik ze wat beter bekijk, zie ik dat ze allemaal vastgeketend zijn. Kinderen met ijzeren ringen om de hals, die met twintig tegelijk aan elkaar verbonden zijn door kettingen die lijken op de schakelkettingen die wij op onze schepen gebruiken. Kinderen ouder dan tien zijn gekluisterd door drie koperen ringen, twee om de enkels en een om de hals. Hun moeders hangen vast aan kortere kettingen waaraan hun kroost ook vasthangt. De kettingen bengelen als halsnoeren over de naakte borsten. Er is niet één volwassen man onder hen.' Stanley kookte vanbinnen en wenste 'deze schurken die zich schuldig hadden gemaakt aan een onbeschrijfelijke onmenselijkheid af te maken'.<sup>167</sup> Maar hij had er de middelen niet toe. Afrikanen roofden dus op grote schaal elkaars kinderen, vrouwen en mannen. In de zeventiende en bij aanvang van de achttiende eeuw waren de slachtoffers bestemd voor de slavenmarkten in onder meer het Midden-Oosten. Maar velen bleven op het continent en werden het eigendom van Afrikaanse stamhoofden. Al deze getuigenissen wezen steeds naar hetzelfde euvel: een totale afwezigheid van humanisme en erbarmen voor de medemens. Deze meedogenloze praktijken zouden de inzet worden van de Europese verontwaardiging en ijver om het zwarte continent te beschaven naar toenmalige Europese maatstaven.

Maar er was nog een ander gebruik dat ophef veroorzaakte in Europa: het eten van mensen. In vele – niet alle – regio's in het Congobekken was kannibalisme een gewone zaak. Mensen werden opgegeten omdat het vijanden waren, uit wraak of heerszucht. Er circuleerden ook talloze verhalen over kannibalisme dat louter om het culinaire genoegen werd beoefend. 'Menselijk vee' werd gewoon op de slavenmarkt gekocht, in een kennel vastgehouden zoals het andere slachtvee, en

ten slotte voor de maaltijd bereid. Het waren niet alleen verhalen, maar ook directe ooggetuigenverslagen die deze praktijken in het daglicht stelden. Het allereerste rapport kwam van de Russische wetenschappelijke onderzoeker Wilhelm Junker. Die hield zich in 1890 in het noordoosten op. Op een dag kreeg hij van een stam die zich A-Khale noemde een stel mensenhoofden in handen gestopt; die hadden ze klaarblijkelijk tijdens een overval afgesneden. De hoofden verkeerden in staat van ontbinding. Een walgende Junker wist niet wat hij ermee moest aanvangen. Anderen wisten dat in zijn plaats. Tot zijn ontzetting zag de Rus zich meteen omringd door inboorlingen die stukken vlees van de hoofden rukten en ze in hun mond staken, 'um das Fleisch von den Knochen zu lösen und zu verspeisen', zoals Junker het plastisch uitdrukte. Iets gelijkaardig noteerde de Luikenaar Camille-Aimé Coquilhat. Die verbleef bij de Bangala, waar hij de eerste commandant was van een koloniaal garnizoentje. Uit zijn verslag: 'Een stamhoofd genaamd Monganga kocht in Bolombo een man die gevangenzat vanwege een verboden relatie met een plaatselijke vrouw. Hij brak diens armen en benen en besliste om de slaaf de volgende dag op te eten.' Coquilhat trachtte hem hiervan te weerhouden en dreigde dat hij zijn 'maandelijkse geschenk' niet zou krijgen. Monganga schonk er geen aandacht aan. Zijn slachtoffer werd de hele nacht onder water gehouden met alleen zijn hoofd boven het oppervlak. 'Dat deden ze om nadien gemakkelijker het vel te kunnen afstropen'.<sup>168</sup> De dag erna werd de slaaf onthoofd, gevild en gekookt in specerijen. Vervolgens daagden de genodigden van de chef op en werd het vlees opgegeten onder het nuttigen van aanzienlijke hoeveelheden bier. Coquilhat vertelde er nog bij dat Monganga hoogst verbaasd was over zijn verontwaardiging. 'Ik bemoei me er toch ook niet mee als jij je geit slacht?' vroeg hij. Het stamhoofd zei dat hij de man niet gestolen, maar eerlijk gekocht had in ruil voor zijn linnen. Dus wat was het probleem?

De Londense dokter Sidney Langford Hinde was betrokken bij de veldtocht tegen de Arabische slavenhandelaars en zag het volgen-





Belgisch koloniaal Camille-Aimé Coquilhat (1853-1891), afgebeeld met stam-  
hoofd Mata-Buiké van Bangala.  
(Geen fotograaf bekend, circa 1888)

de: 'De roversbende waarmee Gongo [de slavenhandelaar] zich had omringd, bestond overwegend uit Batetela. Meer bepaald de leden van een stam daarvan, de Bakussu, zijn volgens mijn bevindingen en grondige onderzoeken de ferventste menseneters. Tijdens tochten in de nabijheid van hun dorpen heb ik verschillende malen met eigen ogen openbare terechtstellingen zien gebeuren. Als de dorpsoverste – die uiteraard de alleenheerschappij heeft – beslist dat iemand moet sterven, overhandigt hij hem aan het volk. Onmiddellijk wordt de man aan stukken gerukt en verdwijnt zoals een haas die door een meute jachthonden te grazen is genomen. Iedereen houdt een stuk van zijn lichaam vast met een hand en snijdt met de andere hand een stuk vlees weg met een mes. Niemand neemt de moeite om hem eerst te doden, want dan zou een ander intussen met zijn brok lopen gaan. Vaak heb ik het na een krijgsraad meegemaakt dat een spion of deserteur werd geëxecuteerd en dat de omstaanders ons vroegen: 'Waarom begraven jullie hem? Het maakt niets uit – als jullie straks weg zijn, graven we hem toch op.' We hebben geprobeerd hen af te

schrikken door fetisjen boven de graven te hangen. Het had geen effect.<sup>169</sup> Een landgenoot van Hinde, missionaris en antropoloog John Weeks, leefde jarenlang te midden van de Bangala. Hij kende hen door en door, en liet gelijkaardige verklaringen na: 'Terwijl we onze thee gebruikten zagen we een stoet krijgers voorbijtrekken. Ze zeulden menselijke ledematen van verslagen tegenstanders met zich mee. Sommigen droegen benen op hun hoofd, anderen hadden gaten gemaakt in de romp van hun slachtoffers en hadden de afgehakte armen erdoor getrokken zodat een lus werd gevormd waardoor ze hun eigen armen staken. Zo droegen ze de menselijke rompen mee, die van links naar rechts schommelden.'<sup>170</sup>

Nee, een nobele, schaduwloze beschaving kon je het Congobekken niet echt noemen op het moment dat Stanley – alias Monsieur Henri – hier aanbelandde. In het perspectief van deze gruwelijke aspecten van de realiteit en van hun visie op de wereld is het niet te verwonderen dat de aardrijkskundigen, ontdekkingsreizigers, missionarissen en zakenmensen zoals Leopold II oprecht dachten dat ze deze primitieve mensen eerst moesten beschaven alvorens hun vrijheid en verantwoordelijkheid te gunnen. De vreselijke toestanden die de ontdekkingsreizigers aantroffen, gaven velen het idee dat de Afrikanen moreel en intellectueel minderwaardig waren.<sup>171</sup> Deze gruwelverhalen overschaduwden volledig het feit dat er in diezelfde regio – zoals eerder gezegd – ook aan handel en nijverheid werd gedaan, dat er soms complexe samenlevingsstructuren bestonden waaraan een eeuwenoude cultuur ten grondslag lag. Die keerzijde van de medaille konden of wilden de kolonisatoren niet onder ogen zien. Men beschouwde de Afrikaan als onmondig en onkundig om zijn betreurenswaardige lot een gunstiger wending te geven. Maar tegelijk verschaftte deze 'bevinding' de Europeanen het idee dat het donkere continent zich goedschiks of kwaadschiks had te onderwerpen. Zoals Stanley zei: 'Alleen door te bewijzen dat we superieur zijn aan de wilden, niet alleen door onze macht om hen te doden maar door onze hele manier van leven, kunnen we hen onder controle



krijgen zoals ze nu zijn, in hun huidige stadium; het is noodzakelijk voor hun eigen welzijn, zelfs meer dan het onze. Afrika wordt niet bewoond door timide Hindoes, of nietige Australische Aborigines, maar door miljoenen robuuste, moedige mannen. Ik zeg het niet uit afkeer of sentimentalisme, maar uit een voor de hand liggend gezond verstand: als we deze mannen onder controle willen houden opdat Afrika gelijk zal worden aan welk continent dan ook inzake dienstbaarheid aan de mensheid in het algemeen, dan zal de blanke die controle alleen kunnen verwerven en behouden op basis van morele superioriteit.<sup>172</sup> Lange ervaring in de diepte van het zwarte continent had hem geleerd dat men daar alleen mens kon blijven 'als men oprechte, warmhartige sympathie koestert voor de inboorlingen met wie men te maken krijgt. Als men deze mensen alleen maar als bruten beschouwt, dan zijn hun dwaasheden en zeden inderdaad onverdraaglijk. Om hen te regeren en tussen hen te leven is het soms nodig hen als kinderen te behandelen die inderdaad andere regels nodig hebben dan Amerikaanse of Engelse burgers maar die in exact dezelfde geest moeten geregeerd worden, zonder boosheid of willekeur en in een absoluut respect voor de medemens.' Dat schreef Stanley na twintig jaar ervaring in het Afrika van de jaren 1870-1880. Woorden die in dovemansoren zijn gevallen.

Op 14 augustus 1879 maakte Stanley zijn opwachting bij de monding van de grote rivier. Tot zijn equipage behoorden een handjevol Europese expeditiegenoten en bijna 1.400 Afrikaanse soldaten, de huurlingen die hij uit Zanzibar had meegebracht. Ze hadden enkele stoomboten, een vracht geschenken en handelswaar met zich mee, maar ook Albini-Braendlin geweren en een batterij 75mm-Kruppkanonnen van het soort dat de Fransen in Sedan hadden afgetroefd. Stanleys eerste zorg was de aanleg van een weg die het bevaarbare gedeelte van de stroom met de zee zou kunnen verbinden. Een nog dringender prioriteit was het sluiten van exclusieve handelsverdragen met de plaatselijke stamhoofden. In de herfst van 1879 kwamen in Brussel de eerste berichten binnen dat Stanley begonnen was aan zijn

tocht langs de stroom. Hij zou de Congo openen voor de Europese handel, zo vertelde Leopold aan zijn vertrouwelingen. In zijn onderhandelingen met plaatselijke heersers kon Stanley beschikken over schier onuitputtelijke middelen, waardoor hij aan iedere vraag zou kunnen voldoen. De posten van de AIC vestigde hij doorgaans bij bestaande nederzettingen aan de rivier. Dit waren meestal gewoon een paar hutten met een rieten dak en een vlaggenstok. Meer stelden ze niet voor. De bevolkingsgroepen die daar woonden waren handelaars in ivoor. Daar was in de wereld veel vraag naar. In juni van het jaar 1880 sloot Stanley de eerste verdragen af. Niets ongewoons. Dit gebeurde ook elders in Afrika. De Britse Royal Niger Company bijvoorbeeld sloot in acht jaar tijd 369 dergelijke verdragen met Afrikaanse hoofden. Aan de Congostroom gingen lokale chefs massaal overstag voor Stanleys overredingskracht en geschenken zoals flessen jenever en uniformen. Ze plaatsten een kruisje onderaan de handelsvragen die Stanley hun voorlegde. Aangezien de overgrote meerderheid analfabeet was, konden zij allicht niet altijd de draagwijdte van hun instemming inschatten. Want die was enorm. Stanley had hen ertoe verbonden om exclusief met Belgen handel te drijven en nadien zelfs hun territoria aan hen af te staan. Honderden akkoorden werden zo gesloten zonder dat Stanley één keer zijn Kruppkanonnen hoefde te laden. Maar Stanley kreeg te maken met een probleem van een heel ander kaliber.

Langzaam maar zeker sijpelden de berichten over Stanleys acties door tot in Europa. Zoals te verwachten viel, sloeg de internationale begeestering om in na-ijver. Landen als Frankrijk en vooral Portugal waren razend. Ze hadden de activiteiten van de AIA, het enigszins schimmige CEHC en de vervolgens opgerichte AIC al een tijdje wantrouwend gadegeslagen. Maar nu was het hek van de dam. In een merkwaardig staaltje van *fait accompli* had Stanley de oevers van de Congo schaamteloos onder de vlag van Leopold II gebracht. Men begon het te begrijpen: dit was geen exploratietocht, noch een handelsmissie. Dit was niets minder dan een handig verborgen complot



om in het hart van Afrika een nieuwe staat op te richten. Iets wat volstrekt in strijd was met de geest van de Geografische Conferentie van Brussel, maar ook met de soevereiniteitsrechten die vooral een land als Portugal claimde aan de monding van de Congo. Hier waren conflicten in de maak. Gelukkig voor Leopold hadden de grootmachten op dat moment de handen vol aan elkaar. De ene crisis volgde de andere op. Engelsen en Fransen worstelden om de baas te kunnen zijn in Egypte. Frankrijk nam Tunis in en het Verenigd Koninkrijk kende grote problemen in Zuid-Afrika. Georganiseerde tegenstand kwam er niet. Wat niet betekende dat een land als Frankrijk werkeloos toekeek. Het stuurde een eigen expeditie.

Nog voordat Stanley het goed beseftte, werd hij ingehaald door een concurrent. Het was de Frans-Italiaanse ontdekkingsreiziger graaf Pierre Savorgnan de Brazza. Die werkte praktisch op eigen houtje en op eigen kosten en palmde ongevraagd delen van het Congobekken in voor Frankrijk. Verbaasd maar blij zou zijn regering op de kar springen en zijn veroveringen in dank aanvaarden. Ook Brazza sloot contracten af met inheemse stamhoofden in het gebied waar Stanley opereerde. Licht bepakt rukte Brazza's konvooi vanuit het noorden op naar Stanley Pool, de binnenlandse stroomverbreding die Stanley bij zijn vorige expeditie had ontdekt. Dat nieuws bereikte koning Leopold, die meteen gealarmeerd was. Stanley Pool was een groot meer midden in de Congo en was van groot strategisch belang. Als Brazza hier de Franse vlag kon hijsen, zou heel Leopolds project in moeilijkheden komen. Stanley moest Brazza dus voor zijn. Leopold klom in zijn pen. 'Het belang van de onderneming eist dat u niet in uw eerste station blijft. Er dreigt belangrijke concurrentie op de Boven-Congo. Brazza wil proberen de Alima stroomafwaarts te volgen tot de samenvloeiing met de Congo en hoopt daar voor u aan te komen. Er is geen moment te verliezen.' Stanley leek de ernst van de situatie niet te beseffen. Hoe zou een Fransman iets kunnen op-eisen waar hij zelf jaren geleden al zijn naam aan had gegeven? Dus antwoordde Stanley doodgemoedereerd dat er geen concurrentie kon

bestaan met betrekking tot Stanley Pool, omdat 'ik die plek tweeën-half jaar geleden heb ontdekt'. Groot was de consternatie in Laken toen in oktober 1880 bleek dat Brazza ongehinderd de noordelijke oever van Stanley Pool had bereikt. Hij hees er de Franse driekleur, sloot een verdrag met plaatselijke hoofden en bouwde een station op de plek waar later Brazzaville zou verrijzen. Stanley was in geen velden of wegen te bekennen. Enkele weken later bereikte deze tijding Leopolds werktafel in zijn van koude verkleumd Lakense kasteel. 'Wat!' riep de vorst uit, terwijl hij druk gesticuleerde en zich stijf in zijn pels wikkelde. Er vlogen verwijten door de lucht. Ze bereikten zelfs de Belgische gezant in Londen, baron Solvyns. Die schreef: 'Van Stanley wordt gezegd dat hij uitermate stom is geweest. Hij had eerst het belangrijkste stuk van de Congo moeten veiligstellen. Het is blijkbaar niet bij hem opgekomen om, zoals het een Californiër betaamt, zijn rivaal met een gewerschot neer te leggen.'



De Frans-Italiaanse ontdekkingsreiziger Pierre Savorgnan de Brazza  
(1852-1905).

(Foto van Fratelli Vianelli, circa 1880)

Met een afstand van 6000 kilometer tussen hen was het niet gemakkelijk praten tussen Leopold en Stanley. Terwijl deze laatste in



Léopoldville (het huidige Kinshasa) dacht dat hij goed werk leverde, was Leopold minder die mening toegedaan. Op de laatste dag van het jaar 1881 ontving Stanley deze brief van zijn baas: 'Ik maak van een veilige opportuniteit gebruik om u in mijn slechte Engels enkele regels te schrijven. Ik houd eraan u te danken voor uw inspanningen en u eraan te herinneren wat ik ervan verwacht. België wenst geen bezittingen in Afrika, maar het is wel noodzakelijk dat u voor het Comité d'Études [CEHC] zo veel mogelijk land koopt als u maar kunt, en dat u het vervolgens onder de soevereiniteit van het Comité brengt, en wel zo snel mogelijk, en zonder een minuut te verliezen alle hoofden van de Congomonding tot de Stanleywatervallen ontmoet. Ik verlang dat u al het ivoor koopt dat er in de Congo te vinden is, en aan kolonel Strauch meldt welke goederen hij u moet bezorgen om ervoor te betalen.' Maar de wedren naar Stanley Pool was dus verloren.

Leopold zou niet Leopold zijn indien hij een man als Brazza liet begaan. Toen Brazza in juni 1882 terugkeerde naar Parijs en daar als een nationale held werd ingehaald, ondernam de koning der Belgen stappen. Achter de rug van Stanley én die van de Franse regering om probeerde hij nu Brazza voor zijn kar te spannen. 'Brazza meent kennelijk dat Stanley werkt voor België en Groot-Brittannië. Wij moeten hem uitleggen dat België hoegenaamd niets wil; dat ons Comité een internationale aangelegenheid is', zei hij tegen Strauch. 'Wij zouden er goed aan doen de raad van Brazza in te winnen over de beste manier om Frans kapitaal bij onze werkzaamheden te betrekken. Op die manier kunnen we Brazza dan misschien zover krijgen om deel te nemen in onze ondernemingen en enkele daarvan zelf uit te voeren.'<sup>173</sup> Hoe het dan verder moest met Stanley legde Leopold niet uit. Opnieuw kwam het tot een geheime bijeenkomst. Die had als resultaat dat Leopold zichzelf tweemaal in de voet schoot. Niet alleen bleek Brazza ongevoelig voor zijn voorstellen, bovendien gunde Leopold hem een blik in zijn kaarten. Om hem te overtuigen had hij de Fransman deelgenoot moeten

maken van vertrouwelijke informatie. Brazza was nu veel beter op de hoogte van wat Leopold en Stanley in het Congobekken in hun schild voerden. Een hoogst interessante voorlichting, die Brazza meteen doorspeelde aan zijn broodheren in Parijs. Maar Leopold voerde natuurlijk campagne op verschillende manieren tegelijk. Zijn opinieleiders deden ook hun werk. De Laveleye bijvoorbeeld. De gerespecteerde econoom publiceerde een geschrift waarin hij voorstelde om van het Congobekken een neutraal gebied te maken. Wat hij deed, speelde perfect in Leopolds kaarten. Op 15 december 1882 schreef de Laveleye een artikel in de *Revue de Belgique*. Scherp analyseerde de Laveleye de groeiende spanningen tussen Stanley en zijn collega's van andere koloniale mogendheden in Midden-Afrika. Hij legde uit waarom Frankrijk – met name dankzij zijn pers – zo van leer trok tegen Stanley. Volgens de Fransen zou Stanley de plaatselijke inwoners slecht behandelen. Een beschadigingsoperatie, aldus de Laveleye. De Fransen konden het gewoon niet hebben dat het kleine België hun de loef afstak. Hij kaatste de bal terug. Het was de Franse kolonist Brazza die de boel aan de Congo in vuur en vlam zette: 'Indien de ontdekkingsreizigers van de andere naties het voorbeeld van de heer Brazza navolgen, zullen we aan de oevers van de Congo Engelse, Duitse, Portugese, Italiaanse en Nederlandse territoria aantreffen, elk met hun grenzen, forten, kanonnen, soldaten en rivaliteiten en misschien op een dag ook hun oorlogen. Volstaat het niet dat we aan de oevers van onze eigen Europese rivieren aan weerskanten al indrukwekkende troepenconcentraties zien ontstaan? Moeten we nu werkelijk deze betreurenswaardige rivaliteiten exporteren naar het hart van Afrika? Zou het niet beter zijn om, zoals de promotoren van de Association of het Comité [de Laveleye wist blijkbaar ook niet meer precies wie wie was] wilden, de krachten van de verschillende naties te bundelen tot een internationaal en humanitair project ten bate van eenieder?'<sup>174</sup> Ten slotte legde de Laveleye een constructievoorstel op tafel. Dat was niet bedoeld om de Fransen te overtuigen, maar om de andere naties te beïnvloeden. 'Laten we een spoorweg aanleggen om de onbeveiligdheid van



de in het binnenland gelegen Congodelen te omzeilen, allemaal samen', aldus de Laveleye. Leopold had het zelf niet beter kunnen schrijven. Enkele weken later ontving de Laveleye felicitaties van Leopolds kabinetschef Devaux.

Terwijl Brazza nog in Frankrijk vertoefde, bleek plotseling ook Stanley naar Europa te zijn teruggekeerd. Terneergeslagen, mager, met hangende wangen en een holle blik was hij thuisgekomen. Zijn gestel was niet meer zo onverwoestbaar als weleer. Drie jaar lang had hij het beste van zichzelf gegeven en kolossaal veel werk verricht aan de Congostroom. Naast het afsluiten van verdragen en het claimen van land voor de AIC had hij ook een route aangelegd langs de oevers van de Congo. Die voerde van de kust en de havenstad Boma naar het binnenmeer van Stanley Pool. Langs de rivier stroomopwaarts vanuit Boma had hij de stations Vivi, Isangila, Manyanga en Léopoldville opgericht, en boven Stanley Pool zelf de post Mswata. Tegen het einde van dat jaar had hij een legertje opgebouwd van honderd blanken en zeshonderd Afrikanen, bewapend met vier machinegeweren, twaalf Kruppkanonnen en een voorraad van duizend snelvuurgeweren met twee miljoen patronen. Acht stoomboten zorgden voor snel transport naar probleemgebieden. Verraad jegens de verdragen vatte Stanley ernstig op. Sommige inheemse hoofden vielen de stations en zijn manschappen aan. Al in de zomer van 1881 had hij een strafexpeditie geleid, die veertien doden had geëist. Ook was er al minstens één represaille geweest waarbij dorpen waren platgebrand. Eind 1881 had hij een handelspost gesticht als laatste bevaarbare haven aan de Congostroom vóór de Livingstonewatervallen. Als eerbetoon aan de koning noemde hij de plek Léopoldville. Wat later de miljoenenstad Kinshasa zou worden, was toen niets meer dan een versterkte blokhut die musketvuur kon weerstaan, een dorpje met één brede straat voor de inboorlingen, een paar bananenbomen en groentetuinen. Na drie jaar zwoegen had Stanley een zeggenschap over Congo waaraan Brazza nooit meer zou kunnen tornen. Maar al die noeste arbeid in de oerwouden had zijn gezondheid verwoest. Op een keer had hij acht

dagen en nachten met hoge koorts gelegen. Hij had zich dicht bij het einde geweten. Dagelijks diende hij zich zestig kininekorrels toe en enkele druppels broomwater in een oplossing van madeirawijn. Een paardenmiddel, dat hem een paar keer het bewustzijn had doen verliezen. Hij had al afscheid genomen van zijn metgezellen toen hij plots weer beter werd. Stanley kon wat hebben. Zowel zijn lichaam als zijn geest hadden nu echter dringend behoefte aan rust.

Met dat ongelukkige nieuws was kolonel Strauch de vorst in Laken komen lastigvallen. Leopold viel haast van zijn stoel toen hij het vernam. In de afwezigheid van Brazza had Stanley toch nog meer contracten kunnen afsluiten met strategisch gevestigde stamhoofden? Zo had hij de Franse invloed kunnen terugdringen. Maar dat had Stanley in de ogen van zijn werkgever dus schromelijk verzuimd. Bovendien vond hij Stanleys verdragen niet steekhoudend genoeg. 'Ik ben niet tevreden over de verdragsvoorwaarden die Stanley is overeengekomen met de inheemse leiders. Er moet ten minste één bepaling in worden opgenomen die stelt dat zij hun soevereine rechten over hun gebieden aan ons afstaan. De verdragen moeten zo kort mogelijk zijn, en moeten ons in een paar artikels alle rechten bezorgen.'<sup>175</sup> Zijn model was op dat moment een krantenknipsel uit *The Times* dat bijzonderheden vermeldde van de verdragen die baron Overbeck enkele jaren eerder met de sultans van Noord-Borneo had gesloten. Toen er klachten rezen over de rechtsgeldigheid van zijn verdragen, huurde hij onder meer Britse juristen in die konden staven dat hij handelde binnen zijn bevoegdheden. Leopold hield niet van losse eindjes. En zeker niet van goedbetaalde werknemers die ziek thuiszaten. Fluimend van misprijzen schold hij kolonel Strauch de huid vol. De volgende dag werd Stanley zelf op het matje geroepen. Hij kwam met een doktersbriefje voor de dag. Terugkeren naar de tropen kwam volgens de dokter neer op zelfmoord plegen. 'Surely, Mr. Stanley, you cannot think of leaving me now, just when I most need you?' zei Leopold tegen hem. 'Ik had niet de kracht om nee tegen hem te zeggen', bekende Stanley later. 'In een moment van zwakte heb ik erin toegestemd om terug



te gaan naar Congo.' Amper zes weken na zijn aankomst in Europa keerde Stanley dus al terug. Zijn enige beding dat hij Leopold stelde, was dat hij bekwamer personeel mee zou krijgen. Over de veel te jonge Europese avonturiers die hem hadden vergezeld, was hij niet te spreken. Hij vreesde dat die in zijn afwezigheid de boel hadden verknoeid. Toen hij maanden later naar Léopoldville terugkeerde, zag hij dat zijn vrees terecht was geweest. Tijdens zijn trip over de stroom zag hij de ene verwaarloosde post na de andere. Léopoldville bleek in korte tijd veranderd in een puinhoop. Stanley kon haast opnieuw beginnen. Maar hij deed het. En meer dan dat. Op 1 december 1883 kwam hij aan bij de Stanleywatervallen, waar hij een handelspost oprichtte die later Stanleyville zou gaan heten, op ruim 3400 kilometer van de Atlantische Oceaan. Leopold II mocht zich gelukkig prijzen dat hij Stanley zo gek had gekregen. Want in die maanden werd de situatie van de AIC in het Congobekken zeer wankel.

## Aan het strand van Oostende

Keren we even terug in de tijd en naar Leopolds favoriete plek op aarde: Oostende. Op 25 juli 1866 maakte hij er zijn Blijde Inkomst. Oostende was daarmee, na Gent, de tweede Belgische stad die deze eer te beurt viel. Leopold kwam per trein en verkoos zich niet te laten vergezellen door Marie Henriette. Die zat thuis. Dat werd stilaan een vorstelijke gewoonte. De *joyeuse entrée* zou zonder haar verlopen. Niet thuisgebleven, maar talrijk present was natuurlijk *le tout Ostende*. Op het perron verdrongen zich de voltallige gemeenteraad, de provinciegouverneur, de liberale senator Albéric du Bus de Gisignies, generaal Ablay, de geaccrediteerde consuls, de staf van het leger en de marine, en de leden van de diverse stadsadministraties samen met allerlei andere belangstellenden. Om kwart over één zagen ze de koninklijke trein puffend het station binnenrijden. Te midden van de stoomwolken en met de hogehoed in de hand had burgemeester Jean Van Iseghem de eer om de jonge vorst in 'zijn Oostende' te mogen verwelkomen. Want iedereen realiseerde zich: Leopold II had wat met de badstad, al sinds hij een jongeling was. Dat de burgemeester iets af wist van welkomstwoorden, werd meteen duidelijk. Naar zijn zeggen 'branden de Oostendenaren van verlangen om hun hartstochtelijke enthousiasme te kunnen uiten'.<sup>176</sup> Als groot liefhebber van het andere geslacht had hij natuurlijk graag gezien dat Marie Henriette in doorluchtig gewaad uit de trein was gestapt. Het had niet mogen zijn. Maar Van Iseghem liet het niet aan zijn hart komen. 'Wij vereren koningin Marie Henriette zoals wij destijds *la reine* Louise Marie op handen droegen.' Leopold